

DOI 10.51728/ZRIPF202401006K

Stručni članak

Professional paper

Primljeno 27.06.2024.

Prof. dr. sc. Hakija Kanurić

Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Bihaću

hakija.kanuric@ipf.unbi.ba

STATUS POTREBE U ISLAMSKOM PRAVU

Sažetak

Primjena šerijatskopравnih normi zahtijeva izvjestan napor i uzrokuje određenu teškoću. Kada teškoća pređe granice uobičajene i prirodne teškoće, pojavljuje se potreba za olakšanjem. U radu se definira potreba koja utječe na šerijatskopравne norme, ukazuje se na razliku između nužde i potrebe, navode primjeri uvažavanja potrebe u izvorima islamskog prava, ukazuje na klasifikaciju i vrste potrebe, ekspliciraju uvjeti i pravila uspostave iznimnih propisa na osnovu potrebe, a sve to ilustrira se savremenim primjerima primjene statusa potrebe u islamskom pravu.

Ključne riječi: potreba, nužda, teškoća, olakšica, islamsko pravo

Uvod

Procjena i gradiranje teškoće s kojom se vjerski obveznik suočava i njen utjecaj na šerijatskopравne norme kompleksno je i delikatno pitanje, od vitalnog značaja za ispravnost pravnih decizija u nebrojenim životnim situacijama. Potrebe čovjeka variraju od nužnih, elementarnih potreba do finesa i ukrasa kojima se upotpunjava lagodnost i komfor. Tema ovog rada vezuje se za srednji stepen potrebe, između nužde i lagodnosti, a ima za cilj

odrediti i definirati teškoću koja iziskuje olakšicu i s tog aspekta približava se nuždi i njoj slični. Cilj je ukazati na uvjete i pravila posezanja za olakšicama usljed potrebe, kako bi se ispunila tendencija islamskog prava da eliminiira i odstrani teškoću, a da istovremeno odstupanje od uobičajenih šerijatskopравnih normi bude kontrolirano, u skladu s pravilima i metodologijom islamskog prava.

Cilj rada također je ukazati na značaj ove teme, probuditi interes za dublja i opsežnija istraživanja te u granicama ovog rada osvijetliti neke aspekte potrebe u islamskom pravu.

U radu se konsultuju primarni izvori islamskog prava i mišljenja klasičnih i savremenih učenjaka, a potom se komparacijom i analizom izvode zaključci.

Mnogi klasični učenjaci bavili su se ovom temom, najčešće kroz studije o intencijama islamskog prava i fikhskim pravilima, a od savremenih istraživanja izdvajam dvije doktorske disertacije: *El-Hādžetuš-šer'ijetu we tenzīluha menzileteḍ-ḍarura / Potreba u šerijatskopравnom smislu i njeno podizanje na stepen nužde*, Rešida b. Ahmeda Bunkejrana, i *El-Hādžetu we eteruha fil-aḥkam / Potreba i njene implikacije na šerijatskopравne norme*, Ahmeda b. Abdurrahmana er-Rešida.

Na našem govornom području nisam našao stručni rad koji se posebno bavi ovim pitanjem, a neki aspekti ove teme djelomično su tretirani u radovima o zaštićenim vrijednostima u šerijatskom pravu, intencijama šerijata i šerijatsko pravim olakšicama.

Potreba i nužda

Klasični, kao i moderni učenjaci iz oblasti islamskog prava i njegove metodologije naveli su brojne definicije potrebe (*hādže*), od kojih izdvajam sljedeće tri:

“Potreba je stanje koje zahtijeva olakšanje i otklanjanje tjeskobe, koja pretežno uzrokuje nelagodu i teškoću neostvarenjem interesa. Ako se ne uvaži, generalno će vjerskim obveznicima uzrokovati nelagodu i teškoću, ali neće dosegnuti stepen poremećaja kakav se obično očekuje u pitanjima od vitalnog interesa. Pojavljuje se u obredima, životnim aktivnostima, poslovnim odnosima i prijestupima.” (Eš-Šaṭibi, 1997, str. 21)

“To je teškoća srednjeg stepena. U šerijatskopravnom smislu pridružuje se pravnoj nuždi u dozvoli zabrane bazirane na slabom argumentu, niskog stepena na ljestvici zabrana. U metodološkom smislu, to je koncept koji će, ako se ne uzme u obzir, prouzrokovati teškoću i nelagodu ljudima...” (Ibn Bejja, 2018, str. 327)

“U šerijatskopravnom smislu potreba je stanje koje ne doseže stepen nužde, ali zahtijeva olakšicu ili rasterećenje, a izlazak iz tog stanja iziskuje neizvršavanje naredbe, formalno kršenje zabrane ili suprotstavljanje generalnom pravilu.” (Bunkejran, 2022, str. 63)

Analizirajući definicije potrebe u islamskom pravu i njene karakteristike, možemo zaključiti da je potreba u terminološkom smislu stanje koje zahtijeva iznimno odstupanje od uobičajenih šerijatskopравnih normi u vidu kršenja zabrane ili neizvršavanja obaveze, kako bi se otklonila određena teškoća i nelagoda. Teškoća za koju se vezuje potreba prelazi granice prirodne, uobičajene teškoće, ali ne doseže stepen nužde. Potreba koja se može zadovoljiti bez odstupanja od šerijatskopравnih normi nije potreba u terminološkom smislu. Norme od kojih se zbog potrebe odstupa su preventivnog karaktera, bazirane na općem pravilu ili argumentu univerzalnog značenja, dok je odstupanje od primarnih normi, baziranih na eksplicitnim, izravnim argumentima, moguće samo u stanju nužde.

“Nužda (ḍarura) je stanje u kojem čovjek, ako ga ne uzme u obzir, može ili stradati ili ostati bez osnovnih egzistencijalnih sredstava” (El-Bahusejn, 2003, str. 482).

Nužda je stanje u kojem je sasvim izvjesno da će se izgubiti ili ozbiljno ugroziti život (Bunkejran, 2022).

Ukoliko se potreba ne uvaži, čovjek će biti izložen teškoći i nelagodi, a ako se ne uvaži nužda, smrtno će stradati ili pretrpjeti veliku štetu.

Osoba u stanju nužde je u stvarnoj potrebi, dok je osoba u stanju potrebe u figurativnoj nuždi (Ibnul-‘Arabi, 2003).

Očigledno je da je nužda stanje koje uzrokuje veću teškoću i nelagodu i ima teže posljedice od potrebe, i kao takva ima snažniji utjecaj na šerijatskopравne norme.

Uvažavanje potrebe u šerijatskopравnim izvorima

Osvrtom na šerijatskopравne izvore prepoznat ćemo argumente koji svojim uopćenim značenjem ukazuju na uvažavanje potrebe kao i specifične tekstove koji izravno ukazuju na uvažavanje potrebe u određenim situacijama.

Ajeti i hadisi, koji afirmiraju otklanjanje teškoće i nelagode u vjeri ili pozivaju olakšanje i rasterećenje, argumenti su uvažavanja potrebe, s obzirom na to da njeno neuvažavanje uzrokuje teškoću i nelagodu. Neki od tih ajeta su:

Allah želi da vam olakša, a ne da poteškoće imate... (El-Baqara, 185);

U vjeri vam nije ništa teško propisao... (El-Ḥadždž, 78).

Allahov Poslanik, sallallahu alejhi ve sellem, rekao je: “Vjera je doista laka...” (Buhari, br. 39).

Primjer posebnih tekstova koji izravno ukazuju na uvažavanje potrebe u određenim situacijama jeste predanje u kojem Poslanik, sallallahu alejhi ve sellem, odobrava kupoprodaju putem “selema”. Naime, Allahov Poslanik, zabranjujući trgovcima da prodaju imovinu koju ne posjeduju, govorio je: “Ne prodaji ono što nije kod tebe” (Ebu Davud, br. 3503). U općem smislu zabranio je svaku kupoprodaju neizvjesnog ishoda i visokog rizika (Muslim, br. 1513). Međutim, ashabima koji su se bavili uzgojem datula, dozvolio je da prodaju datule koje će ubrati tek naredne sezone, riječima: “Ko kupuje datule unaprijed, neka kupi za poznatu količinu, i poznatu težinu i do poznatog roka” (Buhari, br. 2240; Muslim, br. 4202).

Ovakva prodaja naziva se “selem” i njome se prodaje nepostojeća imovina. U komentaru hadisa učenjaci su naveli da je ovakva kupoprodaja, iako suprotna pravilu o zabrani prodaje nepostojeće imovine, legalizirana zbog potrebe proizvođača datula za novcem i potrebe trgovaca da povoljno kupe robu. To je eksplicitan primjer uvažavanja potrebe i dozvole poslovanja na način koji je u osnovi zabranjen (Ibnul-Hummam, 2003).

Drugi primjer teksta koji izravno ukazuje na uvažavanje potrebe u određenim situacijama jeste dozvola muškarcu da gleda djevojku koju je zaprosio. Naime, islamski vjerezakon štiti čast čovjeka, njegovo potomstvo i očinstvo, a zabranjuje blud i nemoral, te preventivno odvraća od svega što može narušiti tu intenciju. U

tom smislu Svevišnji Allah usmjerio je vjernike da vode brigu o svom pogledu i tako štite svoja stidna mjesta i čuvaju svoju čast, rekavši: *Reci vjernicima neka obore poglede svoje i neka vode brigu o stidnim mjestima svojim; to im je bolje, jer Allah, uistinu, zna ono što oni rade!* (En-Nur, 30). Ajet podstiče vjernika da ne podiže pogled prema ženi s kojom nije u braku gledajući njenu ljepotu i uči ga da će tako najbolje sačuvati svoju čednost. Međutim, kada želi stupiti u brak, ima potrebu da upozna djevojku s kojom želi sklopiti bračni ugovor. Uvažavajući tu potrebu, Allahov Poslanik, sallallahu alejhi ve sellem, rekao je: “Kada neko od vas zaprosi djevojku, ne smeta mu da je pogleda, ako gleda u nju radi prosidbe, pa i ako ona to ne zna” (Ahmed, br. 24320).

Vrste potrebe

Učenjaci su na različite načine klasificirali i podijelili potrebu, uzimajući u obzir različite dimenzije i specifičnosti potrebe. U ovom radu preferira se klasifikacija potrebe koja oslikava njene refleksije na šerijatskopravne norme. S tog aspekta potreba se može podijeliti na metodološku i pravnu.

Metodološka potreba (*uṣulijja*)

To je potreba na osnovu koje se uspostavljaju propisi oprečni generalnim pravilima (*‘ala ḥilafil-qijas*). Propisi uspostavljeni na osnovu ove vrste potrebe trajnog su karaktera, predstavljaju zasebno pravilo i odnose se na sve ljude, one koji su u stanju potrebe i na one koji nisu (Bunkejran, 2022).

Ovakva potreba naziva se i opća, s obzirom na to da obuhvata širok dijapazon ljudi. Međutim, iako se ova vrsta potrebe naziva opća, to ne znači da mora biti prisutna kod svakog pojedinca, nego se želi istaknuti da je raširena među ljudima i da nije ograničena na pojedince, određenu skupinu ili određeno mjesto.

Primjer ove vrste potrebe jeste ugovor o najmu. Naime, islamsko pravo nalaže da predmet ugovora bude prisutan za vrijeme sklapanja ugovora, a najamnina je u stvarnosti prodaja usluga koje se prolaskom vremena postepeno ostvaruju, međutim, s obzirom na to da za takvim ugovorom postoji opća potreba, legaliziran je i dozvoljen (Er-Rešid, 2008).

Specifičnosti metodološke potrebe

- Metodološka potreba odnosi se na pitanja koja su česta i široko rasprostranjena.
- Primjena normi uspostavljenih na osnovu metodološke potrebe nije uvjetovana prisustvom potrebe kod svakog pojedinca, a njeni propisi odnose se na sve, one koji su u potrebi i one koji nisu (Ibn Qudama, 1968).
- Šerijatskoppravne norme afirmirane na osnovu metodološke potrebe trajnog su karaktera, na njih ne utječe aktuelnost potrebe ili njen nestanak. U tom smislu ugovori kao što su najam i selem kupoprodaja, nakon što su zbog potrebe legalizirani, postali su zasebno pravilo i ostaju dozvoljeni čak i ako bi potreba prestala. Kada bi, naprimjer, najam, a tako i drugi ugovori koji su legalizirani zbog opće potrebe, bio dozvoljen samo onome ko je u potrebi, to bi ograničilo upotrebu ovog ugovora i proizvelo teškoću, što je upravo suprotno intenciji islamskog prava da otkloni teškoću.
- Primjena propisa uspostavljenog na osnovu metodološke potrebe ne ograničava se na stepen potrebe, nego takav propis postaje zasebno pravilo prema kojem je apsolutno dozvoljeno postupati. Naprimjer, ugovor o izradi (*istişna`*) dozvoljen je radi opće potrebe, iako predmet ugovora ne postoji za vrijeme sklapanja ugovora. Primjer takvog ugovora jeste narudžba odijela kod krojača, gdje se prodaje odijelo koje ne postoji za vrijeme ugovora. Onome kome treba jedno odijelo dozvoljeno je da naruči koliko želi odijela, jer se dozvoljava ne limitira stepenom potrebe.
- Propisi od kojih se odstupa usljed metodološke potrebe ne suprotstavljaju se izravnim, eksplicitnim, kategoričnim dokazima, nego predstavljaju odstupanje od općih pravila (Er-Rešid, 2008; Bunkejran, 2022).

Pravna potreba (fiqhijja)

To je potreba vezana za osobe i njihova stanja koja zahtijevaju rasterećenje i olakšanje. Može se odnositi na pojedinca, određenu skupinu ljudi poput stanovnika jednog grada, neku vrstu zanatlija, ili skupinu pojedinaca.

Naziva se “pravna (fikhska) potreba”, nasuprot “metodološke potrebe”, jer se uvjetuje njeno postojanje i prisustvo kod pojedinca da bi mu se iznimno dozvolile određene zabrane, a naziva se i “lična potreba”, jer se vezuje za osobe.

Neki učenjaci ovu vrstu potrebe nazivaju “posebna” nasuprot “opće” potrebe, ali taj naziv nije adekvatan s obzirom na to da i ova vrsta potrebe može poprimiti obilježja uopćenosti.

Primjer pravne potrebe jeste dozvola da ljekar vidi stidni dio tijela kada liječenje to zahtijeva. Iako je zabranjeno gledati stidni dio tijela, to se u slučaju kada postoji potreba za liječenjem dozvoljava u mjeri koja je neophodna.

Na osnovu metodološke potrebe uspostavljaju se propisi koji se izuzimaju iz univerzalnih pravila, dok se propisi koji se uspostavljaju na osnovu pravne potrebe izuzimaju iz partikularnih normi (Er-Rešid, 2008; Bunkejran, 2022).

Specifičnosti pravne potrebe

- Nužno je ustanoviti da potreba stvarno postoji i nije dovoljno postojanje pretpostavke za njeno postojanje, s obzirom na to da se na osnovu pravne potrebe poseže za olakšicom i uspostavlja iznimni propis.
- Propisi uspostavljeni na osnovu pravne potrebe nisu univerzalni i odnose se samo na onog ko se našao u stanju potrebe. Da bi se uspostavio propis na osnovu pravne potrebe, uvjetuje se njeno postojanje kod svakog pojedinca, odnosno onog na koga se iznimni propis odnosi, dok se na one koji nisu u potrebi primjenjuju standardni propisi i ne obuhvata ih izuzetak.
- Propisi uspostavljeni na osnovu pravne potrebe vremenski su ograničeni, a na njih utječe postojanje stanja potrebe i njen prestanak. Sve dok potreba traje, propis je validan, ali kada potreba prestane, dužnost je vratiti se osnovnoj normi i prirodnom stanju. Tako, naprimjer, muškarcu koji ima kožnu bolest dozvoljeno je da odjene svilenu odjeću, ali kada ozdravi, to mu više nije dozvoljeno i zabrana ponovo stupa na snagu.
- Utjecaj pravne potrebe na legalizaciju zabranjenog i neizvršavanje obaveznog nije apsolutan, naprotiv minimizira se i ograničava na stepen potrebe. Osoba kojoj zbog potrebe

bude dozvoljeno učiniti nešto zabranjeno dužna je ograničiti se na mjeru koja je dovoljna da prevaziđe stanje potrebe i nije joj dozvoljeno više od toga (Ibn Qudama, 1968; Er-Rešid, 2008; Bunkejran, 2022).

Jedan od argumenata koji ukazuju na ove specifičnosti jeste hadis u kojem Poslanik, sallallahu alejhi ve sellem, kaže: “Prosjačenje je dopušteno samo u tri situacije: čovjeku koji mora platiti krvarinu prosjačenje je dozvoljeno dok je ne isplati i nakon toga prestat će s prosjačenjem; čovjeku kojem nevrijeme ili bolest uništi usjeve dozvoljeno je prosjačenje dok ne osigura ono što mu je najneophodnije za život; i čovjeku koji je u teškoj oskudici, do te mjere da trojica pametnih ljudi pred svjedocima kažu: ‘Taj je u teškoj situaciji, dozvoljeno mu je tražiti od svijeta’, prosjačenje je dozvoljeno dok ne osigura ono najneophodnije za život, a nakon toga prestat će s prosjačenjem” (Muslim, br. 1044).

Prosjačenje je zabranjeno djelo, a Poslanik, sallallahu alejhi ve sellem, iznimno ga dozvoljava ovoj trojici zbog potrebe u kojoj su se našli, ali pri tome zahtijeva da svjedoci potvrde prisustvo potrebe, a iznimnu dozvolu ograničava na vrijeme dok potreba traje i mjeru koja je neophodna da se potreba prevaziđe.

Uvjeti i pravila uspostave iznimnih propisa na osnovu pravne potrebe

Pitanje uspostave vanrednih propisa na osnovu potrebe vrlo je delikatno. Pretjeran, neutemeljen oprez u primjeni statusa potrebe imat će za posljedicu otežavanje i uskraćivanje vjerom utemeljenih olakšica, dok će s druge strane nekontrolirana primjena statusa potrebe i proizvoljno odstupanje od ustaljenih propisa imati za posljedicu anuliranje vjerskih normi. Stoga je važno poznavati pravila i uvjete primjene statusa potrebe kako bi se potrebe pojedinca i društva uvažile u okvirima islamskog prava.

Neki od uvjeta primjene statusa potrebe i uspostave iznimnih normi vezuju se za samu potrebu, neki za osobu koja je u potrebi, a neki za prirodu šerijatskopравnih normi koje se usljed potrebe mijenjaju.

Prvi uvjet: Da neispunjenje potrebe uzrokuje neuobičajenu teškoću

Potreba usljed koje se odstupa od osnovnih normi stvarna je i potvrđena potreba koja rezultira neprirodnom teškoćom ako se ne ispuni. Svaka ljudska aktivnost zahtijeva određen stepen napora, a time i suočavanje s određenom teškoćom. Naprimjer, da bi se uzeo abdest, obavio namaz, oputovalo na hadž i slično, neophodno je uložiti trud i savladati određenu teškoću, ali je ta teškoća uobičajena, prirodna i ne utječe na šerijatskopravne norme. Granicu između prirodne i neprirodne teškoće često nije lako odrediti. Učenjaci su naveli da je teškoća koja prelazi granice uobičajene ona teškoća uz koju čovjek pretežno ne bi mogao ustrajati u nekom poslu i morao bi odustati od njega u potpunosti ili djelimično ili koja bi uzrokovala poremećaj u njegovom zdravlju, imetku ili nekom njegovom stanju (Eš-Šaṭibi, 1997; Bunkejran, 2022).

Neuobičajena teškoća može nastati usljed trajnosti potrebe ili njenog konstantnog ponavljanja. Nekada potreba individualno ne uzrokuje neprirodnu teškoću, ali se usljed njenog ponavljanja pojavljuje neprirodna teškoća. Naprimjer, prilikom ulaska u džamiju propisano je klanjati dva rekata tehijetul-mesdžida, ali ako bi taj propis primjenjivala osoba koja čisti džamiju i prinuđena je često u nju ulaziti, to bi predstavljalo neuobičajenu teškoću (Ez-Zerkeši, 1985; Bunkejran, 2022).

Drugi uvjet: Da odstupanje od vjerskih normi nema alternativu

Šerijatskopravne norme uspostavljene su da bi se postupalo u skladu s njima. Odstupanje od tih normi moguće je samo uz posebne uvjete, a jedan od njih jeste da ne postoji način da se uz njihovu primjenu izbjegne neprirodna teškoća. Kada je legitimnim, dozvoljenim sredstvima moguće zadovoljiti potrebu i izbjeći teškoću, nije dozvoljeno odstupati od uobičajenih normi, koje je Mudri Zakonodavac propisao. Isto tako, ako se potreba može djelimično zadovoljiti dozvoljenim sredstvima, odstupanje od dozvoljenih sredstava moguće je samo u dijelu koji dozvoljenim sredstvima nije moguće zadovoljiti.

Svevišnji Allah kaže: *Allah nikoga ne opterećuje preko mogućnosti njegovih...* (Al-Baqara, 286)

Ajet eksplicitno ističe da Allah ne duži čovjeka onim što nije u stanju izvršiti, a implicitno ukazuje na to da je čovjek dužan učiniti što je u mogućnosti (Bunkejran, 2022).

Allahov Vjerovjesnik, sallallahu alejhi ve sellem, rekao je: “Kada vam nešto naredim, od toga uradite ono što možete” (Muslim, br. 1337).

Hadis ukazuje na to da nemogućnost izvršavanja jednog dijela obaveze nije razlog da se obaveza ne izvrši u cijelosti, naprotiv dužnost je izvršiti naredbe i obaveze u granicama mogućnosti (Eš-Ševkani, 1993).

Treći uvjet: Da ispunjenje potrebe ne uzrokuje gubitak većeg interesa

Šerijatskoppravne norme uspostavljene su da ostvare interes u najpotpunijem obliku i da eliminiraju štetu i svedu je na minimum. Karakteristika ovih normi jeste da od dva dobra postižu bolje, a od dva zla sprečavaju veće (Ibn Tejmijja, 2005). U skladu s tim, vjerski obveznik dužan je, prije nego što ispuni svoju potrebu, preispitati moguće štetne posljedice koje iz toga proizlaze. Ako bi ispunjenje potrebe uzrokovalo veći gubitak od same potrebe, tada je nije dozvoljeno ispuniti. Tako, naprimjer, ako potreba za većom zaradom zahtijeva boravak u sredini gdje nije moguće prakticirati vjerske propise, neće se ispunjavati, jer se gubi veći interes.

Četvrti uvjet: Da osoba koja je u potrebi ne bude uzrok potrebe

Kada vjerski odgovorna osoba učini djelo kojim je vjera duži ili učini dozvoljeno djelo na uobičajen način, pa se zbog toga nađe u potrebi, vjera joj omogućava ispunjenje potrebe i pruža olakšice (El-Qarafi, 2010). Naprimjer, osoba koja se zaduži da bi pomirila zavađene, ako nije u stanju vratiti dug, potpada pod kategoriju prezaduženih i polaže pravo na zekat. Međutim, ako se zaduži kockanjem ili neumjerenim trošenjem i rasipanjem, ne polaže pravo na zekat. Islamsko pravo ne afirmira potrebe koje proizađu iz grijeha.

Uvažavanje ljudskih potreba u islamskom pravu odraz je Božije milosti i dobrote, stoga nije prihvatljivo da olakšice koristi onaj ko čini grijeh i zbog grijeha se nađe u potrebi. Time bi se podsticalo na grijeh i olakšavalo njegovo činjenje, a to je suprotno

intenciji koju islamsko pravo želi ostvariti pružanjem olakšica (Bunkejran, 2022).

Peti uvjet: Da norma koja se mijenja zbog potrebe bude preventivna ili uspostavljena općim dokazima

Na primarne propise bazirane na eksplicitnim, kategoričnim dokazima (*qat'ijj*) u formi stroge zabrane, kao što je uzimanje kamate i konzumiranje svinjetine, i stroge obaveze, kao što je obavljanje namaza i post ramazana, ne utječe potreba i ne mijenja ih. Na ovu kategoriju propisa može utjecati samo potreba najvišeg stepena, odnosno nužda.

Potreba može utjecati samo na propise utemeljene na argumentima koji nisu izravni i specifični, nego se deriviraju iz univerzalnih pravila ili općih i načelnih tekstova, kao i na propise koji se deriviraju iz izravnih i specifičnih tekstova, ali se ne radi o primarnim, nego o preventivnim zabranama vezanim za sredstva koja vode neželjenim posljedicama (Bunkejran, 2022).

Tako je, naprimjer, muškarcu naređeno da obara pogled i zabranjeno mu je da gleda žene s kojima nije u bliskoj rodbinskoj vezi, odnosno kojima nije mahrem, s obzirom da to može probuditi strasti i imati neželjene posljedice. Međutim, kada prosac zaprosi djevojku, ima potrebu da je vidi, pa mu je to dozvoljeno, jer je zabrana preventivnog karaktera.

Kada su u pitanju propisi uspostavljeni na specifičnim dokazima i tiču se primarnih obaveza i zabrana, potreba nije dovoljno snažna da stavi van snage tu vrstu propisa. U tom smislu su riječi El-Džuwejnija: “Nema razilaženja među islamskim pravnicima u pogledu toga da potreba nije dovoljna da dozvoli zabranjeno. Velika glad, pa i ako bi uzrokovala halucinacije, ne dozvoljava haram” (El-Džuwejni, 2007, str. 219).

Podizanje potrebe na stepen nužde

Jedno od fikhskih pravila vezanih za potrebu glasi: “Potreba se podiže na stepen nužde, bila opća ili posebna” (Ibn Nudžejm, 1999, str. 78). Neupitno je da učenjaci, kada su verificirali ovo pravilo, nisu imali namjeru da se potreba apsolutno i bezuvjetno podiže na stepen nužde, jer da je tako, ne bi postojala razlika između nužde i potrebe, bili bi istoznačni sinonimi. Podizanje potrebe na stepen nužde bez pravila i uvjeta relativizira vjerske

propise, vodi legalizaciji mnogih zabrana i odbacivanju vjerskih aksioma i anulira skup vjerskih dužnosti. Primjena ovog pravila maglovita je i često nejasna, stoga je važno ukazati na njegovo značenje i uvjete primjene.

Značenje pravila jeste da je potreba, odnosno stanje koje zahtijeva izlazak iz teškoće i olakšanje odstupanjem od šerijatskopравnih normi, legitiman povod da se, uz potrebne uvjete, iznimno dozvoli zabranjeno ili neizvršavanje obaveznog. S tog aspekta potreba je poput nužde, odnosno stanja kada je pribjegavanje haramu neizbježno da bi se spasio život ili izbjegle teške povrede. Međutim, to ne znači da potreba ima status nužde, da se s njom izjednačuje u svakom smislu i da su u svim stanjima potreba i nužda jednake (El-Džuwejni, 1997; Ibnul-‘Arabi, 1992).

Smisao pravila je da potvrdi da potreba sliči nuždi s aspekta utjecaja na propise i da može biti povod iznimnog odstupanja od uobičajenih normi. U tom smislu neki učenjaci su u formulaciji ovog pravila dodali izraz “može” i kazali: “Potreba se može podići na stepen nužde” (Er-Rešid, 2008, str. 538).

Poznato je da “nužda zakon mijenja”, i da je prijevika potreba stanje kada je iznimno odstupanje od propisa legalno, jer je nužda teže i ozbiljnije stanje od potrebe. Međutim, Svevišnji Allah učinio je ovaj vjerozakon lakim i olakšao sljedbenicima posljednjeg Vjerovjesnika, sallallahu alejhi ve sellem, učinivši da se potreba pridruži nuždi i omogući iznimno odstupanje od propisa da bi se teškoća otklonila.

Važno je još jednom istaknuti da potreba, iako se ponekad podiže na stepen nužde, nije poput nužde u svakom smislu. Naprotiv, potreba utječe na propise samo na način i uz uvjete koji to reguliraju.

Medicinski potpomognuta oplodnja – savremeni primjer potrebe

Djeca su Božiji dar koji poklanja kome hoće od Svojih robova. Ta blagodat ostvaruje se spajanjem ženske i muške spolne stanice, a intimni odnos bračnih drugova prirodni je put koji tome vodi. Želja za djecom urođena je i prirodna, a islam stimulira rađanje djece. Poremećaj u reproduktivnim organima bračnih drugova ili jednog od njih sprečava prirodnu oplodnju i javlja se

potreba za drugim sredstvima. Moderna medicina u stanju je putem umjetne oplodnje omogućiti trudnoću ženama koje to prirodnim putem nisu u stanju. Međutim, takav vid oplodnje nerijetko je prožet vjerom zabranjenim radnjama i neugodnim okolnostima. Osnovni preduvjet da bi medicinski potpomognuta oplodnja bila dozvoljena u islamskom pravu jeste da postoji validna bračna veza između muškarca i žene od kojih se uzimaju reproduktivne stanice. Oplodnja u kojoj se koriste donatorske reproduktivne stanice ili se koristi maternica druge žene apsolutno je zabranjena (Topoljak, 2009). Nakon što se ispuni uvjet da muška i ženska spolna stanica pripadaju mužu i ženi u legalnoj bračnoj zajednici, ostaje niz drugih problematičnih okolnosti, kao što je mogućnost zloupotrebe preostalih spolnih stanica muža i žene i njihove upotrebe za drugu oplodnju, mogućnost greške i nenamjerne zamjene spolnih stanica, kao što vještačka oplodnja iziskuje otkrivanje stidnog dijela tijela. Nameće se pitanje da li se usljed potrebe za potomstvom, pored svih tih negativnih okolnosti, može pribjegavati umjetnoj oplodnji?

Odgovor na ovo pitanje bazira se na analizi uvjeta koje iziskuje status potrebe u šerijatskopравnom smislu i njihovoj zastupljenosti kada je u pitanju umjetna oplodnja. Uvjete uspostave iznimnih propisa na osnovu potrebe već smo spomenuli, a to su:

- Da neispunjenje potrebe uzrokuje neuobičajenu teškoću. Potreba za potomstvom je realna potreba, ne samo s aspekta duševnog ispunjenja nego i s aspekta životne stvarnosti koja svjedoči da djeca koriste roditeljima i pomažu im u teškim situacijama, a naročito u starosti i periodu njihove nemoći i slabosti.
- Da odstupanje od vjerskih normi nema alternativu. Ukoliko je začćeće prirodnim putem moguće, umjetna oplodnja nije dozvoljena.
- Da ispunjenje potrebe ne uzrokuje gubitak većeg interesa. Da bi umjetna oplodnja bila dozvoljena, neophodno je ustanoviti da među vlasnicima spolnih stanica postoji legitimna bračna veza i poduzeti sve preventivne mjere da se onemogući zloupotreba i miješanje spolnih stanica bračnih drugova sa tuđim, kako bi se zaštitilo krvno srodstvo i očuvao veći interes od same oplodnje.
- Da osoba koja je u potrebi ne bude uzrok potrebe. Ako bi neko svojim izborom uzrokovao neplodnost, a potom htio putem

umjetne oplodnje dobiti potomstvo, to mu ne bi bilo dozvoljeno, jer se umjetna oplodnja kao vid olakšanja dozvoljava radi potrebe, a onome ko sam uzrokuje potrebu nisu dozvoljene olakšice.

- Da norma koja se mijenja zbog potrebe bude preventivna ili uspostavljena općim dokazima. Miješanje porijekla i poigravanje sa krvnim srodstvom primarno je zabranjeno, stoga je muž i ženi strogo zabranjena, haram, vještačka oplodnja stranim spolnim stanicama ili u stranoj maternici. Otkrivanje stidnog dijela tijela neophodno je u procesu umjetne oplodnje, što predstavlja kršenje vjerskih normi. Međutim, sterilnost se tretira bolešću koja se putem umjetne oplodnje liječi, stoga se otkrivanje tijela, u skladu sa šerijatskim propisima koji se odnose na ljekarske preglede, tolerira.

Sumirajući prethodno, možemo zaključiti da za umjetnom oplodnjom postoji potreba u šerijatskopravnom smislu, stoga se dozvoljava, ali ne apsolutno, nego uz striktnu uvjete kojima se štiti krvno srodstvo i porijeklo, čuva moralnost i čednost, minimizira odstupanje od vjerskih normi i zadovoljava potreba za potomstvom.

Zaključak

Ispravna primjena statusa potrebe, stanja u kojem se legalizira odstupanje od uobičajenih šerijatskopравnih normi, bazira se na preciznom razumijevanju teškoće koja uzrokuje potrebu i prirode šerijatskopравnih normi od kojih se u takvom stanju može odstupiti.

Potreba se vezuje za neuobičajenu teškoću uz koju čovjek pretežno ne bi mogao ustrajati, ili koja bi uzrokovala poremećaj u njegovom zdravlju, imetku ili nekom njegovom stanju.

Propisi koji se usljed potrebe mogu promijeniti preventivnog su karaktera ili su derivirani iz općih dokaza, dok se primarni propisi bazirani na kategoričnim dokazima mogu mijenjati samo u stanju nužde.

Potreba i njen utjecaj na šerijatskopravne norme kompleksno je i senzibilno pitanje, širokih implikacija i kao takvo zaslužuje detaljnu analizu i opsežnu studiju.

Literatura

- Buhari, M. I. (1422. h. g.). *Saḥiḥul-Buḥari (El-Džami‘ul-musned el-muḥtesar li umuri Resulillahi, a. s., we sunenih we ejjamih)*. Bejrut: Daru Tavqin-nedžat.
- Bunkejran, R. A. (2022). *El-Hadžetuš-šer’ijjetu ve tenziluha menzileteḍ-ḍarura*. Rabat: Ru’ja bint Sela.
- Ebu Davud, S. E. *Sunenu Ebi Davud*, Bejrut, El-Mektebetul-‘asrija.
- El-Bahusejn, J. A. (2003). *Qaidetun El-Mešeqqatu tedžlibut-tejsīr*. Rijad: Mektebetur-Rušd.
- El-Džuwejni, A. A. (1997). *El-Burhanu fi usulil-fikh* (2. tom). Bejrut: Darul-kutubil-‘ilmijje.
- El-Džuwejni, A. A. (2007). *Nihajetul-maṭlebi fi dirajetil-medhebi* (18. tom). Džida: Darul-minhadž.
- El-Qarafi, Š. A. (2010). *El-Furuq* (2. tom). Rijad: Wizaretul-evqafis-su‘udijja.
- Er-Rešid, A. A. (2008). *El-Hādžetu we eṭeruha fil-aḥkam*. Rijad: Daru Kunuzi Išbilija.
- Eš-Šaṭibi, I. M. (1997). *El-Muvafeqat* (2. tom). Giza: Daru Ibn ‘Affan.
- Eš-Ševkani, M. A. (1993.) *Nejlul-evṭari*, 1. tom, Egipat, Darul-hadiṭ.
- Ez-Zerkeši, B. M. (1985). *El-Menturu fil-qavaidil-fiqhijje*. Kuvajt: Wizartul-evqafil-kuvejtijje.
- Ibn Bejja, A. M. (2018). *Sina‘atul-fetwa ve fiqhul-eqalijjat*. Dubai: Merkezul-Muveṭṭa.
- Ibn Ḥanbel, A. M. (2001). *Musnedul-Imam Aḥmed bin Ḥanbel*, Bejrut, Muessesetur-risale.
- Ibn Qudama, M. A. (1968). *El-Muḡni* (2. tom). Qairo, Mektebetul-Qahira.

- Ibn Nudžejm, Z. I. (1999). *El-Ešbahu wen-nezair ala medhebi Ebi Hanifete en-N'umani*. Bejrut: Darul-kutubil-'ilmijja.
- Ibn Tejmijja, T. A. (2005). *Medžmu'ul-fetawa* (20. tom). Aleksandrija: Darul-vefa.
- Ibnul-'Arabi, M. A. (1992). *Kitabul qabesi fi šerhi Muveṭṭai Malik b. Enes*. Bejrut: Darul-ğarbil-islami.
- Ibnul-'Arabi, M. A. (2003). *Aḥkamul-Qur'ani* (1. tom). Bejrut: Darul-kutubil-'ilmijje.
- Ibnul-Hummam, K. M. (2003). *Fethul-Qadir* (7. tom). Damask: Darul-fikril-'ilmijje.
- Korkut, B. (1992). *Kur'an s prevodom*. Medina: Kompleks Ḥadimul-ḥaramejniš-šerifejni – Melik Fahd.
- Mehanović, M. (2021). *Kur'an – Prijevod značenja na bosanski jezik utemeljen na Ibnu Kesirovom tumačenju*. Tuzla.
- Muslim, H. N. *Saḥiḥu Muslim (El-Musnedus-saḥiḥul-muḥtesar bi naqlil-'adli 'onil-'adli ila Resulillahi)*. Bejrut: Daru Iḥjajit-turaṭil-'arabi.
- Topoljak, S. (2009). *Savremena fikhska pitanja*. Novi Pazar: El-Kelimeh.

THE CONCEPT OF NEED IN ISLAMIC LAW

Hakija Kanurić, PhD

Abstract

The application of Sharia legal norms requires effort and entails certain difficulties. When these difficulties exceed the usual and natural limits, there arises a need for facilitation. This paper defines the concept of need impacting Sharia legal norms, distinguishes between necessity and need, cites examples of accommodating need in Islamic legal sources, outlines the classification and types of need, explicates the conditions and rules for establishing exceptional provisions based on need, all illustrated through a contemporary example of applying the status of need in Islamic law.

Keywords: need, necessity, difficulty, facilitation, Islamic law

وضع الحاجة في الفقه الإسلامي

الملخص

تطبيق أحكام الشريعة يتطلب جهداً معيناً ويسبب صعوبات معينة. عندما تتجاوز الصعوبة الحدود العادية والطبيعية، تظهر الحاجة إلى التسهيلات. يُحدد البحث في هذا المجال الحاجة التي تؤثر على أحكام الشريعة، ويُشير إلى الفرق بين الضرورة والحاجة، ويذكر أمثلة على مراعاة الحاجة في مصادر الفقه الإسلامي، ويُشير إلى تصنيف وأنواع الحاجة، ويوضح شروط وقواعد إنشاء الأحكام الاستثنائية بناءً على الحاجة، ويُوضح كل ذلك بمثال معاصر على تطبيق حالة الحاجة في الشريعة الإسلامية.

الكلمات المفتاحية: الحاجة، الضرورة، الصعوبة، التسهيل، الشريعة الإسلامية.